

Jelena Rodić¹

UDC 316.624-053.6

343.24-053.6

Originalan naučni rad

Primljen: 25. 04. 2024.

Prihvaćen: 12. 09. 2024.

KARAKTERISTIKE LIČNOSTI I STAV PREMA DOŽIVOTNOJ KAZNI ZATVORA KOD SREDNJOŠKOLACA

APSTRAKT: Ovo istraživanje ispituje stavove srednjoškolaca o doživotnoj kazni zatvora (DKZ) i povezanost tih stavova s empatijom i crtama mračne trijade. Cilj istraživanja je bio otkriti vezu između stava prema DKZ i nivoa empatije, kao i razmatrati ulogu mračne trijade u formiranju ovih stavova. Dodatno, istražene su i korelacije između stava o DKZ i merenih osobina ličnosti, uz poseban naglasak na međupolne razlike. Za potrebe istraživanja kreirana je skala koja je identifikovala tri faktora vezana za stavove o DKZ: prevenciju i tretman, prirodu zločina i strogost kazne. Sprovedeno je istraživanje na uzorku od 342 srednjoškola različitih obrazovnih profila starosti 18 i 19 godina koji su ispunili anketu putem *online* platforme ili tradicionalnim putem olovka – papir. Rezultati istraživanja pokazuju da pol i nivo makijavelizma predstavljaju prediktore stavova o DKZ, objašnjavajući 19% zajedničke varijanse. Zaključak istraživanja ukazuje na to da je pol značajna determinanta kod formiranja stava o DKZ, dok viši skorovi na skali makijavelizma sugerišu pozitivniji stav prema DKZ.

KLJUČNE REČI: *stav o doživotnoj kazni zatvora, empatija, mračna trijada, srednjoškolci*

¹ Jelena Rodić, jeja.rodic@gmail.com, MSC Psihoterapeut, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić
ORCID: 0009-0000-0802-2149

1. Uvod

Stariji od zakona je kriminal a društvo je kroz svoju istoriju uspeło da prepozna devijantno ponašanje pojedinca i da ga sankcioniše na prigodan način. Humanističke nauke pokušale su bolje da razumeju razvoj kriminala u društvu i način na koji ga društvo tretira. Nije uvek lako odrediti prigodnu kaznu za počinjen zločin, pogotovo ako su zločini izvršeni nad detetom. Dakle, uticaj sredinskih faktora na ponašanje pojedinca je neminovan, kao i reakcija i preispitavanje društva nakon zločina koji počinje pojedinci. Ipak, pored sredinskih faktora, neminovno je i da kriminalna ponašanja, kao i reakcije na njih, određuju i individualne razlike, a najrelevantnije među njima su one koje određuju antisocijalno ponašanje i osetljivost na druge, odnosno empatija.

Republika Srbija usvojila je izmene Krivičnog zakonika kojim se silovatelji i ubice dece osuđuju na doživotan zatvor bez uslovnog otpusta. Stručna javnost upozorava da se ovim članom krši Evropska konvencija koja je obavezujuća za Srbiju. Kazna doživotnog zatvora mora imati mogućnost uslovnog otpusta zatvorenika i preispitivanja kazne. Ova odredba ne samo da krši međunarodno pravo, već poništava svrhu kazne. Suštinski, postavlja se pitanje da li je naše zakonodavstvo represivno ili korektivno, odnosno da li pojedince procesuiramo da bi kroz rad sa njima promenili njihovo ponašanje i postali korisni članovi društva ili je cilj kazne da se počinilac skloni od zajednice za koju predstavlja opasnost.

Stavovi su sastavni deo naših života, gotovo svakodnevno iznosimo naše poglede na svet, neprestano tražimo da drugi iznesu svoj stav i pokušavamo promeniti mišljenja drugih. Društveni običaji i kulturalne norme igraju važnu ulogu u određivanju naših stavova, posebno na vrlo osetljiva pitanja kao što su incest, silovanje, zlostavljanje dece itd. (Lemut, 2012). Društvene norme i/ili kulturalne norme mogu imati određen nivo saglasnosti, ali iskustva pojedinaca stvaraju različita mišljenja i doprinose razlikama (Albarracin et al., 2005). Prema Allportu (1935; prema Pennington, 1997), stav je neuralna i mentalna spremnost, formiran na osnovu iskustava koja vrše direktni i indirektni uticaj na reagovanje pojedinca prema objektima i situacijama s kojima dolazi u dodir. Međutim, pod pritiskom stvarnosti, usled novih saznanja, iskustava

i uticaja sredine mi svoje stavove ipak menjamo, pružajući pritom veći ili manji otpor (Albarracin et al., 2005). Razne vrste stavova možemo svrstati u kategorije, s obzirom na predmet na koji se odnose, i s obzirom na pojedine karakteristike stava. S obzirom na predmet, stavovi se najčešće dele na lične i socijalne. Lični stavovi su karakteristični za pojedinca i njegov intimni krug ljudi, dok se socijalni stavovi odnose na objekte, situacije i pojave koje su značajne za društvo. Temu ovog rada čine socijalni stavovi mladih o doživotnoj kazni zatvora za silovatelje i ubice dece. Jasno je da se radi o stavu koji je emotivno obojen osećanjima besa i straha, jednim od najjačih pokretača ljudskog ponašanja.

Kada je reč o empatiji, termin empatija je prvi upotrebio Titchener 1909. godine i on se koristi u širem značenju, tj. kao kognitivna sposobnost razumevanja unutrašnjeg stanja druge osobe i kao određena vrsta socijalno-kognitivnih veza (Raboteg-Šarić, 1993). Većina istraživača smatra da je empatija multidimenzionalni konstrukt koji uključuje razumevanje subjektivnog iskustva druge osobe, zauzimanje perspektive i doživljavanje emocionalnog stanja druge osobe koje onda obično dovodi ili do osećaja brige i samilosti ili do sopstvenog doživljaja stresa (Gery et al., 2009). Da bismo bolje razumeli empatiju, potrebno je razjasniti pojmove kognitivne i afektivne empatije. Kognitivni aspekt empatije uključuje razumevanje, poznavanje stanja svesti i uslova druge osobe ili svesti o tome kako nešto što se događa drugoj osobi može delovati na nju. Dakle, kognitivna empatija se može objasniti rečenicom: „Znam kako ti je“. Mnogi koji naglašavaju ovaj aspekt smatraju da je kognitivna empatija preduslov za afektivnu empatiju (Stephan & Finlay, 1999). Sposobnost ličnog doživljavanja i osećanja emocija koje drugi ljudi doživljavaju predstavlja afektivnu empatiju (Blair, 2005). Afektivnu empatiju možemo prikazati rečenicom: „Osećam kako ti je“. Marshall i Marshall (2011) pokušali su objasniti proces odvijanja empatije koji se sastoji od nekoliko stadijuma, a svaki sledeći stadijum se ne može odviti ukoliko se nije dogodio prethodni. Prvi stadijum je tačno prepoznavanje emocionalnih stanja druge osobe, zatim zauzimanje perspektive, adekvatan emocionalni odgovor i, na kraju, preduzimanje akcije u svrhu smanjivanja stresa te osobe (Marshall & Marshall, 2011). Empatiju možemo posmatrati i kao razvojni proces koji se odvija u socijalnoj interakciji paralelno sa razvojem kognicije. U razvojnem periodu adolescencije ulazi se

u stadijum formalnih operacija, što uzrokuje i emocionalni razvoj, a u ovom periodu dolazi od razvoja sposobnosti zauzimanja tuđe perspektive i saosećanja sa osobom koja nije trenutno prisutna (McDonald & Messinger, 2011; Tone & Tully, 2014). S razvojem apstraktnog mišljenja adolescenti bolje anticipiraju emocionalna stanja drugih osoba i mogu bolje doživeti stanja, doživljaje i ekspresije drugih (Jagmić, 2022). To sugerise da adolescencija donosi sa sobom sve veću svest o emocijama drugih ljudi a to se manifestuje kroz razvijene odgovore koji su usklađeni sa osećajima drugih. Primećene su i polne razlike u razvoju empatije kod adolescenata. Naime, istraživanja pokazuju da devojke pre razvijaju empatiju od momaka. Zauzimanje perspektive se javlja kod momaka od 15. godine a kod devojaka i ranije. Nadalje, devojke pokazuju viši nivo empatičke brige nego momci, a dok kod devojaka empatička briga ostaje stabilna tokom adolescencije, mladići pokazuju smanjenje od rane do srednje adolescencije s povratkom na početni nivo u kasnoj adolescenciji (Jagmić, 2022). Dakle, možemo reći da je empatija konstrukt na koji možemo gledati iz različitih škola i disciplina.

Koncept mračne trijade osmislili su Detloy Paulhus i Kevin Williams. On se odnosi na činjenicu da se makijavelizam, subklinički narcizam i subklinička psihopatija, kao crte ličnosti, neretko pojavljuju zajedno (Paulhus & Williams, 2002). Osobe s izraženim makijavelističkim karakteristikama manipulativne su, sklone obmanjivanju i iskorištavanju drugih, imaju ciničan stav prema moralnosti i usmerene su prema sopstvenom interesu. Narcizam obuhvata osećaj lične grandioznosti, superiornosti i dominantnosti nad drugima. Psihopatija, smatrana „najmračnijom“ iz trijade, odnosi se na nedostatak empatije i osećaja sramote, krivice i griže savesti, te na visoku impulsivnost i traženje uzbuđenja (Furnham et al., 2013). Kada govorimo o osobinama mračne trijade, kroz prizmu adolescenata primećujemo manji broj istraživanja u odnosu na populaciju odraslih. Mračna trijada i adolescenti najčešće se istražuju u kontekstu veze sa agresivnim ponašanjem i delinkvencijom. Razlog za to može biti porast agresije i nasilnog ponašanja kod mladih. Ovo su primetili i naučnici u Srbiji, da se agresivnost, posebno ona koja je uvijena u plašt sposobnosti makijavelizma i blještavi, površni šarm narcizma, često potkrepljuje u vršnjačkom okruženju, jer se smatra socijalno poželjnim oblikom ponašanja sve do trenutka kada po-

stane eksplicitno antisocijalna, pa je neophodno definisati rane oblike ispoljavanja i detekcije (Brunell et al., 2008 prema Mitov et al., 2016). Chabrol, Van Leeuwen i Rodgers su sprovedi istraživanje na uzorku starosti od 14 do 21 godine, gde su ispitali povezanost mračne trijade i delinkventnog ponašanja. Rezultati su ukazivali na povezanost između indeksa delinkvencije sa psihopatijom i to kod muškaraca. Istraživanje iz 2016. ispitalo je ulogu mračne trijade u vršnjačkom nasilju i viktimizaciji. Na uzorku od 245 dečaka i 235 devojčica sprovedeno je istraživanje koje je pokazalo da su makijavelizam i psihopatija pozitivno povezani sa vršnjačkim nasiljem, dok je narcizam bio pozitivno povezan sa viktimizacijom. Rezultati hijerarhijske regresije su pokazali da psihopatija pozitivno predviđa vršnjačko nasilje, međutim nijedna od dimenzija mračne trijade ne predviđa viktimizaciju kod adolescenata (Fatima, 2016). Uzimajući u obzir razvojne karakteristike adolescenata, pokušali smo da u samom radu postavimo pitanja da li i u kojoj meri mračne crte i empatija predviđaju stavove srednjoškolaca prema počiniocima najtežih krivičnih, nasilnih dela prema deci, kao i o kažnjavanju tih počinilaca.

2. Metod

2.1. Cilj istraživanja

Osnovni cilj bio je istražiti kako faktori pol, empatija i mračna trijada utiču na formiranje stava o doživotnoj kazni kod srednjoškolaca. Takođe, želeli smo da ispitamo i međupolne razlike u merenim konstruktima. Sekundarni cilj bio je proveriti skale stavova o doživotnoj kazni zatvora, koju smo konstruisali za potrebe ovog istraživanja. Praktični cilj ovog istraživanja bio je doprineti raspravi o izmeni zakona o doživotnoj kazni zatvora u Republici Srbiji, kao i razmotriti društveni kontekst i način percepcije društva, žrtve i nasilnika.

2.2. Hipoteze

1. H1: Postoji statistički značajna negativna povezanost između empatije i pozitivnog stava o doživotnoj kazni zatvora.

2. H2: Postoji statistički značajna pozitivna korelacija između mračne trijade i pozitivnog stava o doživotnoj kazni zatvora.
3. H3: Postoji linearna kombinacija varijabli pola, empatije, maki-javelizma, psihopatije i narcizma koja može objasniti značajan deo ukupne varijanse stava prema doživotnoj kazni zatvora kod srednjoškolaca.
4. H4: Muškarci postižu više skorove na dimenzijama mračne trijade u odnosu na žene.
5. H5: U odnosu na muškarce, žene imaju više empatije.
6. H6: Muškarci imaju pozitivniji stav prema doživotnoj kazni zatvora u odnosu na žene.

2.3. Postupak i analiza istraživanja

Naše istraživanje je sprovedeno u dve faze – u periodu od novembra 2022. do decembra 2023. godine. U prvoj fazi sastavili smo upitnik o stavovima prema doživotnoj kazni zatvora (DKZ) i sproveli smo pilot-istraživanje na uzorku srednjoškolaca. Nakon toga primenili smo faktorsku analizu radi identifikacije faktora i definisanja stavki skale. U drugoj fazi istraživanja sproveli smo istraživanje na uzorku punoletnih srednjoškolaca u Bačkoj Palanci i Novom Sadu. Upitnik je bio dostupan u kombinaciji papir – olovka i elektronskoj formi. Nakon prikupljanja podataka, odgovore ispitanika smo analizirali pomoću programa SPSS Statistics 25. Podatke smo analizirali pomoću deskriptivne statistike i statistike zaključivanja i faktorskom analizom. Za proveru prve i druge hipoteze koristili smo Pirsonov koeficijent korelacije. Treću hipotezu ispitati smo pomoću hijerarhijske linearne regresije, dok smo međupolne razlike tražili pomoću kanoničke diskriminativne analize.

2.4. Uzorak

U uzorku je učestvovalo 342 srednjoškolca prosečne starosti 18,1 godina, od kojih je 48,2% muškaraca i 51,8% žena. Uzorak je prikupljen putem prigodnog uzorkovanja, omogućavajući svim punoletnim srednjoškolcima, koji su bili voljni da učestvuju, da popune upitnik. Uče-

snici u istraživanju dolazili su iz različitih obrazovnih profila, tehničku školu je pohađalo 29,5% ispitanika, gimnaziju 19%, ekonomsku školu 15,8%, medicinsku školu 26%, dok je 9,6% pohađalo muzičku školu.

2.5. Instrumenti

Empatiju naših ispitanika smo merili Upitnikom afektivne i kognitivne empatije (Affective and Cognitive Measure of Empathy – ACME; Vachon, & Lynam, 2016). Ovaj upitnik ima 36 ajtema koja su ispitanici ocenjivali na skali od 0 do 4, pri čemu je najniža vrednost potpuno neslaganje, a najviša potpuno slaganje sa tvrdnjom. Upitnik sadrži tri subskale od kojih svaka sadrži 12 čestica: kognitivna empatija, afektivna rezonanca i afektivna disonanca. Visok skor na kognitivnoj empatiji i afektivnoj rezonanci ukazuje na visok nivo empatije, dok visok skor na afektivnoj disonanci govori o niskoj empatiji. U ukupnom skor na empatiji stavke za merenje afektivne disonance su rekodirane.

Mračna trijada – operacionalizovana instrumentom Kratka skala mračne trijade (engl. Short Dark Triad, Jones i Paulhus, 2014). Skala sadrži 27 ajtema od kojih prvih devet mere makijavelizam, narednih devet narcizam i poslednjih devet psihopatiju. Pitanja na ovoj skali su u Likertovoj formi, gde se od ispitanika zahteva da oceni tvrdnje od 1 do 5.

Skala stava DKZ sastavljena je za potrebe istraživanja i prvobitno je sadržala 22 ajtema koje smo eksplorativnom faktorskom analizom sveli na 13 ajtema koji mere tri glavne komponente, a to su prevencija i tretman, uzroci zločina, stroža kazna. Pitanja na skali su postavljena u Likertovoj formi.

3. Rezultati

3.1. Skala stava prema doživotnoj kazni zatvora

Strukturu ove skale ispitali smo pomoću eksplorativne faktorske analize, za ekstrakciju faktora koristili smo metod princip glavnih komponenti i Promax rotaciju. KMO pokazatelj reprezentativnosti iznosi 0.618 i Bartlettov test sferičnosti opravdavaju korišćenje faktorske analize ($\chi^2(342) = 682.816$, $df = 78$, $p < .000$).

Iz tabele možemo videti da se izdvajaju pet faktora čije karaktristične vrednosti prelaze 1, koji objašnjavaju 61,3% varijanse. Narednu ekstrakciju krenuli smo od „racionalne“ pretpostavke, prilikom kreiranja stavki, o postojanju tri dimenzije skale. Nakon ekstrakcije izdvojili smo tri faktora koji objašnjavaju 44,4% varijanse, njih smo u daljoj analizi koristili kao nove promenljive.

Tabela 1: *Procenti objašnjene ukupne varijanse*

Komponente	Karakteristični koren	Procenat objašnjene varijanse	Kumulativni procenat objašnjene varijanse	Karakteristični koren nakon rotacije
1	2.525	19.420	19.420	2.309
2	1.989	15.302	34.722	2.006
3	1.255	9.655	44.377	1.810
4	1.184	9.105	53.482	
5	1.020	7.848	61.330	
6	.937	7.210	68.540	
7	.865	6.653	75.193	
8	.810	6.231	81.424	
9	.620	4.769	86.194	
10	.539	4.144	90.338	
11	.458	3.521	93.859	
12	.421	3.239	97.098	
13	.377	2.902	100.000	

Tabela 2: *Sadržaj skale prve tri komponente stava o doživotnoj kazni zatvora sa faktorskim zasićenjima iz matrice sklopa*

Stavke	Faktorska zasićenja	Faktori	
		Rbr.	Naziv faktora
Kada bi se radilo na sistemu prevencije i dobrim programima rada sa zatvorenicima, ne bi bilo potrebno da postoje tako oštre kazne kao što je doživotni zatvor.	.658	1	Prevencija i tretman
Nakon dugotrajne terapije i nadzora moguće je da se izvršioци najtežih krivičnih dela promene.	-.538		
Mislim da ne postoji mogućnost da se ubice i silovatelji deteta ikada promene.	.499		
Osoba koja siluje ili ubije dete je monstrum i nema za njega druge šanse.	-.675		
Žrtva nikada nije kriva za ono što joj se desi.	.437		
Zatvorenika koji u toku kazne ima psihoterapijski tretman i nadzor nakon odsluženja kazne, možemo sprečiti da zločin ponovi.	.539	2	Uzroci zločina
Ljudi koji su počinili ubistvo i silovanje su kao deca i sami bili žrtve.	.641		
Ukoliko se kod mladih na vreme prepozna sklonost ka nasilnom i antisocijalnom ponašanju, adekvatnim psihoterapijskim tretmanom se može takvo ponašanje suzbiti.	.614		
Nekada žrtve svojim ponašanjem mogu izazvati nasilnika na zločin.	.819		
Silovatelji i ubice su doživljavali traume tokom odrastanja, zbog čega su to i postali.	.561		
Kazna doživotnog zatvora bez uslovnog otpusta je preslaba za silovanje i ubistvo deteta.	.657	3	Strože kazne
Silovatelji će ponavljati zločin svaki put kada imaju priliku.	-.575		
Za osobe koje ubiju i siluju dete treba uvesti smrtnu kaznu.	.658		

3.2. Sadržaj faktora

Prevenција i tretman su prvi faktori stava o doživotnoj kazni zatvora. Ima najveći broj faceta koje opisuju stav srednjoškolaca o veri u prevenciju zločina, kao i uspešnost psihoterapijskog tretmana kod izvršilaca krivičnih dela. Generalno gledano, ispitanici koji su odgovarali sa najvišom ocenom (5) smatraju da se prevencijom i tretmanom izvršioca ne može uticati na promenu. Uzroci zločina – naziv je druge glavne komponente koja definiše odnos ispitanika prema razlozima zločina, odnosno kako je izvršilac i sam trpeo nasilje. Ali i uticaj žrtve na izvršioca. Strože kazne za izvršioca – faktor je koji predstavlja stav da doživotna kazna nije dovoljna i da je recidiv pravilo kod takvih izvršilaca. Takođe, izražava se i stav da je potrebno vratiti smrtnu kaznu.

3.3. Deskriptivna analiza

Kada posmatramo dimenzije stava o doživotnoj kazni zatvora, naši ispitanici postižu više skorove u odnosu na njihovu teorijsku aritmetičku sredinu, gde se najviše izdvaja stav prema strožoj kazni. Kada je u pitanju empatija, ispitanici postižu više skorove od proseka na dimenziji afektivna rezonanca, a kod dimenzija mračne trijade ispitanici postižu vrednosti ispod teorijske aritmetičke sredine, osim kod dimenzije makijavelizma. Pouzdanost skale o DKZ i njenih dimenzija smo ispitati Kronbahovom α , što ukazuje na nisku pouzdanost i malu internu konzistenciju njenih stavki. Kada su u pitanju dimenzije mračne trijade, interna konzistencija subskala je na prihvatljivom nivou. Kod dimenzija empatije, takođe ukazuju na zadovoljavajuću homogenost.

Tabela 3: *Deskriptivni pokazatelji i Kronbahova α merenih varijabli*

	Teorijska AS	AS	SD	α
Prevenција i tretman	20	22.02	4.07	0.62
Uzroci zločina	12	12.25	2.86	0.57
Strože kazne	9.5	12.92	2.28	0.47
Ukupno DKZ	43	47.28	5.91	0.58
Kognitivna empatija	41	45.40	6.42	0.82
Afektivna rezonanca	43	49.52	7.46	0.83
Afektivna disonanca	31	25.55	6.23	0.65
Makijavelizam	28	30.42	6.28	0.73
Psihopatija	24.5	19.96	6.81	0.75
Narcizam	28.5	26.86	5.93	0.68

3.4. Korelaciona analiza

Korelaciona analiza pokazuje da prevencija i tretman i ukupni DKZ pozitivno koreliraju sa kognitivnom empatijom i afektivnom rezonancom, dok je negativna korelacija primećena kod afektivne disonance. Uzroci zločina su pozitivno povezani sa afektivnom rezonancom. Takođe, primećuje se negativna korelacija između prevencija i tretmana i narcizma i psihopatije. Ukupni stav o doživotnoj kazni zatvora negativno korelira sa psihopatijom. Dakle, možemo odbaciti prvu i drugu hipotezu.

Tabela 4: *Korelacija stava o doživotnoj kazni zatvora i empatije i mračne trijade*

		Kognitivna empatija	Afektivna rezonanca	Afektivna disonanca	Makija- velizam	Psiho- patija	Narci- zam
Prevenција i tretman	r	.143**	.170**	-.161**	-.048	-.178**	-.116*
Uzroci zločina	r	.045	.122*	-.099	.084	-.011	.042
Strožije kazne	r	.041	.087	-.097	.012	-.080	-.012
Ukupa DKZ	r	.130*	.214**	-.198**	.007	-.161**	-.081

* < 0,05 ** < 0,01

3.5. Hijerarhijska regresija

U regresioni model smo ubacivali setove prediktorskih varijabli. U prvom koraku uvedena je varijabla pola, u drugom dimenzije empatije i na kraju dimenzije mračne trijade. Model je izveden u tri koraka nakon čega je koeficijent regresije $R = .43$, $F_{(7,296)} = 9.705$, $p < .001$. Analizom regresionih koeficijenata u finalnom modelu su prediktor pol i makijavelizam statistički značajni. Najveći uticaj na stav prema doživotnoj kazni ima pol, a veći skorovi na makijavelizmu ukazuju na pozitivniji stav prema doživotnoj kazni zatvora. Stoga, možemo delimično prihvatiti treću hipotezu.

Tabela 5: *Koeficijent multiple regresije i koeficijent determinacije*

Model	R	R^2	Korigovani R^2	Promenljivo R^2	F	p
1	.352	.124	.121	.124	42.70	.000
2	.388	.150	.139	.027	3.12	.026
3	.432 ^c	.187	.167	.036	4.39	.005

Tabela 6: *Parcijalni doprinosi prediktora*

	β	t	p
Pol	.272	4.769	.000
Kognitivna empatija	.071	1.259	.209
Afektivna rezonanca	.123	1.666	.097
Afektivna disonanca	-.138	-1.931	.054
Makijavelizam	.265	3.575	.000
Psihopatija	-.083	-1.088	.278
Narcizam	-.085	-1.399	.163

3.6. Međupolne razlike

Za testiranje međupolnih razlika koristili smo kanoničku diskriminativnu analizu kako bismo utvrdili polne razlike na dimenzijama empatije, mračne trijade i stava o doživotnoj kazni zatvora. Iz tabele vidimo da je dobijena funkcija statistički značajna, objašnjava 26,6% grupnih razlika prema polu. Na pozitivnom polu dimenzija sa zasićenjem iznad 0,4 nalaze se dimenzije prevencija i tretman i afektivna rezonanca, dok su na negativnom polu afektivna disonanca i psihopatija. Iz centroida grupa možemo uočiti da se žene nalaze na pozitivnom polu dimenzija, a muškaci na negativnom polu. Na osnovu dimenzija koje grade ovu funkciju nazvali smo je *empatičnost*. Dakle, muškarci su skloniji afektivnoj disonanci i psihopatiji, a žene afektivnoj rezonanci, stavu prema prevenciji i tretmanu. Na osnovu dobijene funkcije, 73% ispitanika je uspešno razvrstano u odgovarajuće grupe.

Tabela 7: Karakteristika funkcija, matrica strukture

	Funkcija 1
Prevencija tretman	.725
Afektivna rezonanca	.560
Afektivna disonanca	-.497
Psihopatija	-.497
Makijavelizam	-.282
Kognitivna empatija	.255
Uzroci zločina	.246
Narcizam	-.205
Stroža kazna	.027
Kanonička korelacija	.516
$\chi^2(df)$	92.14
Vilksova λ	.734

Tabela 8: *Položaj centorida grupa na funkciji*

Pol	Funkcija
Muško	-.709
Žensko	.509

4. Diskusija

U ovom radu pokušali smo da ispitamo možemo li deo varijanse stava o doživotnoj kazni zatvora da objasnimo prediktorima pol, empatija i mračna trijada. Definisali smo skalu koja će da operacionalizuje stav prema doživotnoj kazni zatvora, a nakon toga smo ispitali latentnu strukturu faktora i funkcije. Na kraju smo ispitali korelaciju između pozitivnog stava o DKZ i empatije i mračne trijade, kao i polne razlike na merenim konstruktima.

4.1. Povezanost stava prema doživotnoj kazni zatvora i drugih varijabli

Kada ispitujemo korelaciju između pozitivnog stava o DKZ i empatije primećujemo da su sve dimenzije empatije povezane sa ukupnim stavom o doživotnoj kazni zatvora i dimenzijom prevencija i tretman, dok je dimenzija uzroci zločina povezana sa afektivnom rezonancom. Kada govorimo o smeru povezanosti, sve dimenzije su pozitivno povezane, osim afektivne disonance koja negativno korelira i sa ukupnim stavom DKZ i sa prevencijom i tretmanom. Ispitanici koji su sposobniji da detektuju emocije i da odgovore na emocionalna stanja druge osobe takođe su i skloniji stavu da ne postoji mogućnost promene kroz prevenciju i tretman počinioca. Ispitanici koji postižu više skorove na afektivnoj rezonanci takođe postižu i više skorove na dimenziji uzroci zločina. Rezultate ovih istraživanja možemo tumačiti kroz saosećanje sa žrtvom zločina, što utiče na stav da se na počinioca ne može uticati ni preventivno ni tretmanski. Ipak, naši ispitanici pokazuju razumevanje za razloge nastanka antisocijalnog ponašanja. Važno je napomenuti da su naši ispitanici adolescenti, te je njihov empatski odgovor uslovljen i njihovim razvojnim razdobljem. Studije iz 2003. godine ukazuju da je

kod adolescenata empatski odgovor uglavnom usmeren na razumevanje patnje i negativnih emocija drugih ljudi, dok je empatija za pozitivne emocije povezana s intimnijim interpersonalnim odnosima (Rosenblum & Lewis, 2003). Kroz kognitivni razvoj u adolescenciji dolazi do napretka u formalnom mišljenju i moralnom rezonovanju, što rezultira zrelijim i kompleksnijim formama empatije u poređenju s detinjstvom (Batson, 2008). Imajući ove faktore u vidu, možemo zaključiti da naši podaci korespondiraju sa spomenutim istraživanjima. Adolescenti u našem uzorku pokazuju razumevanje za kompleksnost antisocijalnog ponašanja i saosećaju se sa žrtvom, što se uklapa u njihov razvojni period i napredak u empatiji koji se javlja tokom adolescencije.

U pogledu veze između mračne trijade i stava o doživotnoj kazni zatvora uočavamo negativnu povezanost između prevencije i tretmana s psihopatijom i narcizmom, kao i između ukupnog stava o DKZ i prisustva psihopatije. Rezultati ukazuju na to da osobe s nižim nivoima narcizma i psihopatije pokazuju veće sumnje u mogućnost prevencije i tretmana za izvršioci krivičnih dela, a samim tim i ukupni stav o DKZ. Razloge za to možemo tražiti u većoj empatiji i razumevanju za okolnosti koje doprinose kriminalnom ponašanju, što ih može učiniti skeptičnim prema jednostavnim intervencijama poput prevencije ili tretmana. Ovo mišljenje možemo podržati rezultatima istraživanja da su sve dimenzije mračne trijade negativno povezane sa empatijom a pozitivno sa agresivnošću (Friedenfelt & Klinteberg, 2007). Takođe, osobe koje ne poseduju osobine narcizma i psihopatije mogu imati dublje razumevanje složenosti ljudskog ponašanja i teškoće pri promeni duboko ukorenjenih obrazaca ponašanja. Možemo reći da stavovi proizilaze kako iz ličnog iskustva, tako i iz karakteristika ličnosti koje posedujemo, pa rezultati koje smo dobili u skladu su sa istraživanjima povezanosti crta ličnosti i mračne trijade. Muris i saradnici su na osnovu meta-analize došli do zaključka da su psihopatija i savesnost negativno povezani. Takođe, u istraživanju, u kojem je korišćen HEXACO model ličnosti, primećena je negativna korelacija između svih dimenzija mračne trijade i iskrenosti.

4.2. Predikcija stava o doživotnoj kazni zatvora

Otkrili smo dva značajna predikora koji objašnjavaju 19% varijanse stava prema doživotnoj kazni zatvora, a to su pol i makijavelizam. Možemo, takođe, primetiti i da dimenzije empatije nisu prediktori stava o doživotnoj kazni zatvora. Objašnjenje za to možemo tražiti u interakciji između empatije i mračne trijade, postoje značajne veze između dimenzija empatije i stavova o doživotnoj kazni zatvora, ali su te veze verovatno rezultat zajedničke varijanse koju dele sa dimenzijama mračne trijade. Što se tiče rezultata da su pol i makijavelizam prediktori stava o doživotnoj kazni zatvora, jedno od mogućih objašnjenja je da osobe s višim sklonostima prema makijavelizmu obično pokazuju tendenciju ka manipulativnom ponašanju, nedostatku empatije i fokusiranju na lične interese (Jonason & Webster, 2012). Osobe s izraženim nivoima makijavelizma mogu podržavati strože kazne, poput doživotne kazne zatvora, kao sredstvo za zaštitu svojih ličnih interesa ili održavanje kontrole. Ovaj stav proizlazi iz njihovog ciničnog pogleda na ljudsku prirodu, što ih navodi da veruju kako je važno staviti vlastite interese ispred moralnih principa (O'Boyle et al., 2011). Jonason i Webster su sprovedli istraživanje koje je pokazalo da su pojedinci s izraženom mračnom trijadom skloni adaptivnom pristupu u interpersonalnim odnosima. Drugim rečima, oni lako prilagođavaju svoje stavove i ponašanja kako bi prikrili svoje prave namere i izvukli maksimalnu korist za sebe. Dodatno, makijavelisti pokazuju negativan stav prema ljudskoj prirodi i ne veruju u mogućnost pozitivnih promena kod ljudi. Ovo može dodatno opravdati njihovu podršku doživotnoj kazni zatvora. U poređenju s drugim osobinama mračne trijade, makijavelisti su manje skloni impulsivnom ponašanju, na šta ukazuje i istraživanje Christie i Geis (1970). Stoga, mogli bismo pretpostaviti da je to razlog za izdvajanje makijavelizma, kao prediktora stava o doživotnoj kazni zatvora. Dok osobe s izraženom psihopatijom i narcizmom možda podržavaju strože kazne, kao brzi odgovor na situacije ili kao način da zadovolje svoje trenutne želje ili potrebe, makijavelisti su skloniji racionalnom promišljanju i strategiji, te donose odluke na osnovu koristi ili ličnih ciljeva.

Kada sagledavamo ulogu pola u formiranju stavova o doživotnoj kazni zatvora, uviđamo da polna pripadnost ima značajan uticaj na te

stavove. Ovi rezultati su u skladu s prethodnim istraživanjima o empatiji, pri čemu se pokazuje da su žene češće sklonije podržavanju doživotne kazne zatvora (Hoffman, 1981). Dodatno, istraživanja, poput onih koja su sprovedli Mestre i saradnici (2009), potvrđuju da devojke u adolescenciji pokazuju više emocionalne empatije u poređenju s mladićima, kao i veće razumevanje emocionalnog stanja drugih. Ova osetljivost prema patnji žrtava zločina može rezultirati podrškom za kaznu doživotnog zatvora. Pored toga, Vinayak i Judge (2018) takođe nalaze kako su devojke u adolescentskom periodu empatičnije od mladića. Uviđaju se i polne razlike u razvojnim trendovima empatije, pa se tako kod devojaka primećuje brži porast nego kod mladića. Zauzimanje perspektive se javlja kod mladića od 15. godine a kod devojaka i ranije (Jamgić, 2022). Bolji uvid u emocionalna stanja drugih i briga za druge mogu dovesti do percepcije većeg rizika u društvu i podrške za kaznu doživotnog zatvora, kao sredstva zaštite sebe i drugih od potencijalnih pretnji. Uzimajući u obzir socijalnu ulogu i iskustva žena, one često pokazuju veću osetljivost na patnju drugih i veću percepciju rizika u društvu, što može rezultirati podrškom doživotnoj kazni zatvora.

4.3. Polne razlike na dimenzijama empatije, mračne trijade i stava o doživotnoj kazni zatvora

Međupolne razlike tražili smo primenom kanoničke diskriminativne analize i kao rezultat dobili funkciju koju smo nazvali *empatičnost*. Možemo zaključiti da su muškarci skloniji afektivnoj disonanci i psihopatiji a žene afektivnoj rezonanci, stavu prema prevenciji i tretmanu. Ovi rezultati su u skladu sa pređašnjim istraživanjima empatije i mračne trijade. Dosadašnja istraživanja govore da su muškarci skloniji svim crtama mračne trijade (Baughman et al., 2012; Jonason et al., 2012; Paulhus & Williams, 2002). U našem istraživanju psihopatija je izraženija kod muškaraca. Takođe, očekivane rezultate dobili smo i kod empatije, odnosno žene su sklonije afektivnoj rezonanci, a muškarci afektivnoj disonanci. Prethodna istraživanja su saglasna u tome kako je kod žena empatija razvijenija nego kod muškaraca (Hoffman, 1981). Smatra se kako se te razlike mogu pripisati razlikama u procesima socijalizacije i polne identifikacije koji se zbivaju kod muškaraca i kod žena (Jordan et

al.,1991). Društvo obično usmerava žene ka ulozi majke, te ih podstiče da razvijaju brigu, saosećanje i sposobnost posvećivanja potrebama drugih. S druge strane, muškarci se često podstiču na takmičarski duh, autonomiju i borbenost, što može rezultirati manjim naglaskom na razvoj empatije kod njih. Polne razlike uočene su i na dimenziji stava DKZ – prevencija i tretman. Dakle, žene su sklonije verovanju da prevencija i tretman ne mogu doprineti promeni kod počinilaca krivičnih dela. Ovaj rezultat može biti iznenađujući, s obzirom na ustaljeno mišljenje da su žene empatičnije i sklonije razumevanju. Međutim, potreba da se zaštite od moguće opasnosti može biti razlog ovakvih rezultata. Njihovo nepoverenje u tretman ili prevenciju može biti rezultat straha za njih lično ili društvo u celini i zato pre biraju represivnije mere i sankcije.

Kada je reč o ograničenjima našeg istraživanja, važno je istaći nekoliko ključnih tačaka u diskusiji. Prvo ograničenje odnosi se na ograničenost uzorka ispitanika koji su bili iz Novog Sada i Bačke Palanke. Ovo može dovesti u pitanje generalizacije rezultata na celu populaciju adolescenata u Srbiji. Budući da su stavovi o doživotnoj kazni zatvora kompleksan fenomen, koji može varirati u različitim sociokulturnim kontekstima, preporučljivo je sprovesti istraživanje na teritoriji cele Srbije kako bi se dobili reprezentativniji rezultati. Drugo ograničenje odnosi se na pouzdanost skale stava o doživotnoj kazni zatvora koju smo koristili u istraživanju, te bi rezultate trebalo uzeti sa blagom rezervom. U odeljku *Rezultati* primetili smo da je pouzdanost cele skale, kao i njenih pojedinačnih dimenzija, nešto niža. To može biti rezultat više faktora – malog uzorka i malog broja stavki u skali. Takođe, na pouzdanost mogu uticati i nedostatak varijabilnosti u odgovorima ispitanika, niska homogenost i konzistencija stavki. Svakako preporučuje se dalje istraživanje kako bi se ispitalo bolje psihometrijske karakteristike ove skale i osigurala njena pouzdanost i valjanost.

Rezultati našeg istraživanja mogu biti od koristi u osmišljavanju programa prevencije nasilja, u unapređenju brige o mentalnom zdravlju adolescenata i za razvoj inicijativa koje promovišu empatiju i socijalnu osetljivost kroz obrazovni sistem. Ove praktične implikacije mogu doprineti stvaranju sigurnijeg i podržavajućeg okruženja za mlade u njihovim zajednicama. Iako naše istraživanje samo dotiče temu stavova o doživotnoj kazni zatvora, ključni doprinos istraživanja leži u istraživa-

nju nivoa empatije kod srednjoškolaca, naročito imajući u vidu nedavne događaje u Osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“.

Literatura

- Albarracin, D., & Johnson, B. T. Zanna. MP (2005). The handbook of attitudes.
- Batson, C. D. (2008). Two forms of perspective taking: Imagining how another feels and imagining how you would feel. U: K. D. Markman, W. M. P. Klein i J. A. Suhr (Ur.), *Handbook of Imagination and Mental Simulation* (str. 267–279) Routledge <https://doi.org/10.4324/9780203809846.ch18>
- Baughman, H. M., Dearing, S., Giammarco, E. i Vernon, P. A. (2012). Relationship Between Bullying Behaviours and the Dark Triad: A Study with Adults, *Personality and Individual Differences*, 52, 571–575. <https://doi.org/10.1023/B:JADD.0000022607.19833.00>
- Blair, R. J. R. (2005). Responding to the emotions of others: Dissociating forms of empathy through the study of typical and psychiatric populations. *Consciousness and cognition*, 14(4), 698–718. <https://doi.org/10.1016/j.con-cog.2005.06.004>
- Brunell, A. B., Gentry, W. A., Campbell, W. K., Hoffman, B. J., Kuhnert, K. W. i DeMarree, K. G. (2008). Leader emergence: The case of the narcissistic leader. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(12), 1663–1676. <https://doi.org/10.1177/0146167208324101>
- Chabrol, H., Van Leeuwen, N., Rodgers, R., & Séjourné, N. (2009). Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency. *Personality and individual differences*, 47(7), 734–739. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2009.06.020>
- Christie, R., i Geis, F. L. (1970). How devious are you? Take the Machiavelli test to find out. *Journal of Management in Engineering*, 15(4), 17.
- Fatima, I. (2016). Dark Triad Personality Traits as Predictors of Bullying and Victimization in Adolescents. *Journal of Behavioural Sciences*, 26(1).
- Friedenfelt, J. i Klinteberg, B. (2007). Exploring adult personality and psychopathy tendencies in former childhood hyperactive delinquent males. *Journal of Individual Differences*, 28(1), 27–36.
- Furnham, A., Richards, S. C. i Paulhus, D. L. (2013). The Dark Triad of Personality: A 10 Years Review, *Social and Personality Psychology Compass*, 7 (3), 199–216. <https://doi.org/10.1111/spc3.12018>
- Gery, I., Miljkovitch, R., Berthoz, S., & Soussignan, R. (2009). Empathy and recognition of facial expressions of emotion in sex offenders, non-sex offen-

- ders and normal controls. *Psychiatry research*, 165(3), 252–262. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2007.11.006>Get rights and content
- Hoffman, M. L. (1981). Perspectives on the difference between understanding people and understanding things: The role of affect. *Social cognitive development*, 67–81.
- Jagmić, N. (2022). *Emocionalno funkcioniranje adolescenata tijekom COVID-19 pandemije* (Doctoral dissertation, University of Rijeka. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Psychology). <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:850491>
- Jonason, P. K. i Webster, G. D. (2012). A protean approach to social influence: Dark Triad personalities and social influence tactics. *Personality and Individual Differences*, 52(1), 521–526 <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.11.023>
- Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2014). Introducing the short dark triad (SD3) a brief measure of dark personality traits. *Assessment*, 21(1), 28–41. <https://doi.org/10.1177/1073191113514105>
- Jordan, J. V., Kaplan, A. G., Stiver, I. P., Surrey, J. L., & Miller, J. B. (1991). *Women's growth in connection: Writings from the Stone Center*. Guilford press.
- Lemut, I. (2012). *Stavovi i promjena stava* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Psychology). [urn:nbn:hr:142:000388](https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:000388)
- Marshall, L. E., & Marshall, W. L. (2011). Empathy and antisocial behaviour. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 22(5), 742–759. <https://doi.org/10.1080/14789949.2011.617544>
- McDonald, N. M., & Messinger, D. S. (2011). The development of empathy: How, when, and why In Acerbi A. *Free will, emotions, and moral actions: Philosophy and neuroscience in dialogue*. IF-Press.[Google Scholar].
- Mestre, M. V., Samper, P., Frías, M. D., & Tur, A. M. (2009). Are women more empathetic than men? A longitudinal study in adolescence. *The Spanish journal of psychology*, 12(1), 76–83. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1138741600001499>
- Mitov, T., Gojković, V. i Dostanić, J. (2016). Povezanost Mračne Trijade sa Agresivnošću i Sklonošću ka Traženju Uzbudjenja, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 15 (1), 7–16.
- Muris, P., Merckelbach, H., Otgaar, H. i Meijer, E. (2017). The Malevolent Side of Human Nature: A Meta-Analysis and Critical Review of the Literature on the Dark Triad (Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy). *Perspectives on Psychological Science*, 12(2), 183–204. <https://doi.org/10.1177/1745691616666070>

- O'Boyle, E. H., Jr., Forsyth, D. R., Banks, G. C. i McDaniel, M. A. (2012). *A Meta-Analysis of the Dark Triad and Work Behavior: A Social Exchange Perspective*. *Journal of Applied Psychology*, 2012, Vol. 97, No. 3, 557–579 <https://doi.org/10.1037/a0025679>
- Paulhus, D. L. i Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of Personality: Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy, *Journal of Research in Personality*, 36(6), 556–563. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6)
- Pennington, D.C. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Raboteg-Šari, Z. (1993). Empatija, moralno rasuđivanje i različiti oblici pro-socialnog ponašanja. Disertacija. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Rosenblum, G. D., & Lewis, M. (2006). Emotional development in adolescence. *Blackwell handbook of adolescence*, 269–289.
- Stephan, W. G., & Finlay, K. (1999). The role of empathy in improving intergroup relations. *Journal of Social issues*, 55(4), 729–743. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00144>
- Tone, E. B., & Tully, E. C. (2014). Empathy as a “risky strength”: A multilevel examination of empathy and risk for internalizing disorders. *Development and psychopathology*, 26(4pt2), 1547–1565. <https://doi.org/10.1017/S0954579414001199>
- Vachon, D.D. i Lynam, D.R. (2016). Fixing the Problem With Empathy: Development and Validation of the Affective and Cognitive Measure of Empathy. *Assessment*, 23(2), 135–149.
- Vinayak, S., & Judge, J. (2018). Resilience and empathy as predictors of psychological wellbeing among adolescents. *International Journal of Health Sciences and Research*, 8(4), 192–200.